

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-III: Max Weber

GİRİŞ

Bir önceki ünitenin devamı niteliğinde olan bu ünite, klasik dönemde sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik bağımsız bir disiplin olarak gelişimine en çok katkıda bulunan ve bu nedenle klasik dönem sosyolojinin en önemli üç büyüklerinden birisi olarak kabul edilen Max Weber'in çalışmaları ele alınmıştır. Weber, sosyolojinin "konu", "alan" ve "yöntem" olarak kurulmasına yönelik çabaları açısından sosyolojik düşünce tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Weber sosyolojisinin felsefi ve yöntemsel dayanakları Yeni Kantçı bilim eleştirisine kadar uzanmaktadır. Ünite, ağırlıklı olarak Weber'in benimsediği sosyolojik yaklaşım *sosyolojik yöntem, toplumsal eylem tipleri, otorite tipleri, rasyonelleşme ile bürokrasi ve tabakalaşma teorisi* başlıkları altında incelenmektedir.

Weber sosyolojisinin felsefi ve yöntemsel temellerini kavrayabilmek için Doğan Özlem'in yazdığı "Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji" adlı eserin "Alman Sosyoloji Geleneği ve Weber" bölümünü okuyunuz.



DİKKAT

MAX WEBER (1864-1920)



Sosyolojinin tartışmasız üç büyük kurucularından birisi olarak kabul edilen ve çalışmaları günümüz sosyologları için halen ilham kaynağı olarak görülen M.Weber Almanya'da Erfurt'da doğdu. Heidelberg, Berlin ve Göttingen Üniversitelerinde çalıştı. 1902'de Alman Sosyoloji Derneğinin kurucuları arasında yer aldı. En önemli eserleri arasında *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Rubu* (1905), *Ekonomi ve Toplum: Yorumlayıcı Sosyolojinin Bir Taslağı* (1922) ve *Sosyal Bilimlerin Yöntemi* (1949) yer almaktadır.

Resim 5.1
Max Weber
(1864-1920)

Weber, Durkheim gibi sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak gelişmesine yaptığı katkılardan dolayı sosyolojik düşünce tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak Weber, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında kesin bir ayırım yapan Alman felsefe geleneğinde yetişmiştir. Bu bakımdan Weber'in bilim anlayışı, doğa bilim-

Durkheim için sosyolojinin konusu toplumsal olgular iken, Weber için sosyolojinin konusu toplumsal eylemlerdir.

Marx, çalışmalarında temel olarak bir kapitalizm teorisi sunarken Weber, çalışmalarında esas olarak bir rasyonelleşme teorisi sunar.

leri ile sosyal bilimler arasında önemli bir fark görmeyen pozitivist yaklaşımdan önemli açılardan ayrılır. Bu nedenle de sosyolojinin konusu hakkında Durkheim'dan tamamen ayrılır. Durkheim'ın insanı belirleyen toplumun yapısıdır yaklaşımı Weber'in sosyolojik yaklaşımı içinde tersine çevrilmiştir. Ona göre sosyolojinin konusu *toplumsal eylemlerin* incelenmesidir. Sosyoloji, bireylerin toplumsal davranışı ve bu davranışların içerdiği anlamları analiz etmelidir. Weber, pozitivismi eleştiren yorumlayıcı bir sosyolojik bakış açısına sahiptir. Çünkü ona göre pozitivism, toplumu bireylerden bağımsız ve nesnelere benzeyen bir gerçeklik olarak ele alırken bireyi ve bireylerin toplumsal eylemlerini ihmal etmektedir.

Öte yandan Marx'ın çalışmaları ile karşılaştırıldığında; Marx temelde bir kapitalizm teorisi sunarken Weber'in çalışmalarında esas olarak bir rasyonelleşme/akılcılaştırma teorisi sunduğu savunulur (Brubaker, 1984; Aktaran, Ritzer, 1996, s.27). Bu açıdan Weber'in çalışmalarının genel olarak modern toplumlarda, özellikle de Batı'da yükseliş halinde olan rasyonelleşme sürecinin kavranması çabalarına oldukça önemli ve zengin bir katkı sağladığı kabul edilir. Weber'in yorumlayıcı sosyolojik yaklaşımı, toplumsal eylem analizi, ideal tip yaklaşımı, rasyonelleşme ve bürokrasi teorisi, toplumsal sınıf, din ve kapitalizm analizi sosyolojik teorinin gelişimine özellikle önemli katkılar sağlamıştır.

WEBER'DE SOSYOLOJİK YÖNTEM

Sosyolojinin Konusu



Weber'in teorik yaklaşımını açıklayabilmek.

Yukarıda belirtildiği gibi, Weber toplumu nesneymiş gibi ele alan ve onu gözlem, deney ve benzeri tekniklerle incelemeye çalışan pozitivist sosyologların aksine yorumlayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Weber'in yorumlayıcı sosyolojik yaklaşımına göre, düşünen bir varlık olarak insan, başkalarının düşüncelerini ve tepkilerini dikkate alarak hareket eden kültürel bir varlıktır. Kültürel varlıklar olarak insanlar, toplumsal yaşam içinde belli değerlere yönelik olarak hareket etmektedirler. Toplumsal yaşam içinde insanlar kendilerinin ve başkalarının *eylemlerine belli anlamlar* katarak hareket ederler. Bu nedenle pozitivismin aksine Weber, sosyolojinin anlamacı bilim olması gerektiğini düşünür ve *anlama yöntemini* de sosyolojide kullanılacak olan başat yöntem olarak görür. Ona göre, sosyoloji *toplumsal eylemleri yorumlayarak anlayan ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri (sonuçları) açısından nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim dalıdır*.

Ancak Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesi her türlü insan eylemi değil, sadece **icgüdüsel nitelik taşımayan toplumsal eylemlerdir**. Bireylerin icgüdüsel nitelik taşımayan anlamlı bütün eylemleri *toplumsal eylemdir*. Weber'e göre bir eylemin toplumsal nitelikli bir eylem olabilmesi için "bireyin bu eyleme yüklediği anlamın mutlaka diğer bireylerin geçmişteki, şimdiki veya gelecekteki davranışları ile ilişkili olması, hatta onları içermesi veya onlar tarafından içerilmesi gerekir" (Tolan, 1996, s.35). Geçmişte yapılan bir saldırının öcünü alma, oluşan bir saldırıya karşı koyma ya da gelecekte olacak bir saldırıya karşı önlem alma eylemleri, toplumsal eyleme örnek olarak vermek mümkündür. Weber'in sosyolojik yaklaşımında toplumsal gerçekliğin *ilk ve temel düzeyinde toplumsal eylemler* yer almaktadır. *İkinci düzeyde* bu toplumsal eylemlerle ilintili **toplumsal ilişkiler** içeril-

Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesi her türlü insan eylemi değil sadece icgüdüsel nitelik taşımayan toplumsal eylemlerdir.

Sosyoloji toplumsal eylemleri yorumlayarak anlayan ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri (sonuçları) açısından nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim dalıdır.

mektedir. *Üçüncü düzeyde* ise, süreç içinde oluşan **toplumsal oluşumlar** yer alır ve sonunda belirli bir toplumsal düzene ulaşılmış olur (Tolan, 1996, s.35).

Weber'in sosyolojisinde, toplumsal gerçekliğin üç düzeyini oluşturan toplumsal eylemleri, toplumsal ilişkileri ve toplumsal oluşumları nasıl açıkladığını araştırınız.



Weber sosyolojiye bir bilim statüsü kazandırmak için onun hem **ampirik/açıklayıcı** hem de bir kültür bilimi olarak **anlamacı** bir bilim olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre sosyolojinin *ampirik* olarak ele alabileceği nesne, gözleme uygun olan insanın toplumsal eylemidir. Devlet, sendika, okul, üniversite, dernek gibi kurumları; güzellik, doğruluk gibi değerleri; ceza yasası, trafik kuralları gibi yasal yaptırımları, sosyalist ve kapitalist ekonomileri ve monarşi, oligarşi ve demokrasi gibi politik rejimleri somut gözlemlenebilir birer nesne olarak ele almak olanaklı değildir. Ona göre fizik bilimi, en yalın fiziksel nesne olarak atomdan hareket etmektedir. Sosyoloji bilimi de toplumsal yaşam içinde atomik gözlem birimi olarak tek kişinin eyleminden yani bireysel eyleminden hareket etmelidir. Yani ampirik olarak ele alınabilecek şey *insan eylemidir*. Ancak insan eylemi burada tek başına fiziksel bir hareket olarak düşünülmemektedir. Önemli olan insan eylemini etkileyen, bu eyleme yön veren, bu eyleme **neden (motif)** olan değer, norm, kural, ilke, ekonomik düzen, siyasal rejim gibi kültürel niteliklerdir. İnsan eylemleri sadece bu eylemlere neden olan kültürel nitelikler aracılığıyla **anlaşılabilir**. Kültürel nitelikler bir gözlem nesnesi, algılama nesnesi değil; fakat birer *anlama nesnesidir* (Özlem, 2001, s.120-121).

Nedensellik

Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesini oluşturan toplumsal eylemin açıklanması için bireyin kendi eylemine verdiği öznel anlama bakılması gerekmektedir. Yani toplumsal eylem, bireyin eylemine yüklediği öznel anlam ile gerçekleştirdiği eylem arasındaki gerekli ilişkinin kavranması ile açıklanabilir. Örneğin, insanların eylemlerine; hiddet, heyecan, korku, öfke, sevgi kin gibi *duygular*; el öpme, selamlaşma gibi *gelenekler*; kâr elde etme amacıyla para kazanma gibi *akılcı bir amaç*; iyilik, doğruluk, dürüstlük gibi *değerler* yön verebilir. Herhangi bir insan eylemini yönlendiren, motive eden nedenleri bilebildiğimiz sürece bize o değerler anlamlı görünebilir. *Anlaşılmaya elverişli* eylemlerin yanı sıra, *anlaşılmaya elverişli olmayan* eylemlerde vardır. Bir eylemin anlaşılmasına elverişli olması için ortada bir anlam bağlamının olması gerekir. Örneğin, bir kişinin yüz ifadesinden öfkesini, namaz kılan birinin eylemini, araçların neden sağ şeritten gittiğini belirli bir anlam bağlamı olduğu için anlarız. Bu anlam bağlamı nedir? İslam dininin kurallarını ve koşullarını bildiğimiz için namaz kılan insanın eylemini anlarız. Trafik kurallarını bildiğimiz için otomobilin sağ şeritten gittiğini anlarız. Yani bu eylemleri anlaşılır kılan belirli bir anlam bağlamı içinde gerçekleştirilmiş olmalarıdır. Toplumsal eylemi açıklamadan (mantıksal ilişkileri kurmadan) önce bireyin eylemine yüklediği niyeti anlamak gerekmektedir. Yani Weber'in *anlamacı yöntemi nedensel açıdan geçerli bir yorumlamayı içermektedir* (Tolan, 1996, s.36-37; Özlem, 2001, s.122-124).

Ona göre, sosyolojide nedensel anlama iki aşamalıdır. Birincisi, anında anlama, ikincisi ise *açıklayıcı* anlamadır. Anında anlamada eylem neden ve motifleriyle birlikte, anlalsal bir analiz ile anlaşılabilir. Örneğin, bir işçinin alet ile kapı kilidini takmasını anında anlarız. Açıklayıcı anlama eylemin motiflerine bakarak an-

İnsan eylemi tek başına fiziksel bir hareket değildir. Önemli olan eylemi etkileyen, yön veren, eyleme neden olan değer, norm, kural, ilke ekonomik düzen, siyasal rejim ve kültürel niteliklerdir.

Toplumsal eylemin açıklanması için bireyin kendi eylemine verdiği öznel anlama bakılması gerekmektedir.

Weber'e göre, sosyolojide nedensel anlama iki aşamalıdır. Birincisi, anında anlama, ikincisi ise açıklayıcı anlamadır. Anında anlama eylemin anlalsal bir analizidir. Açıklayıcı anlama ise, eylemin rasyonel olarak nedensel anlaşılmasıdır.

lama biçimidir. İşçinin kapı kilidini ücret karşılığı mı taktığını yoksa kendi ihtiyacı için mi yaptığını anlamak açıklayıcı anlama biçimidir. Açıklayıcı anlama; bir olguyu, bir süreci, bir eylemi motiflerine dayanarak rasyonel olarak anlamadır. Yani açıklayıcı anlama nedensel anlamadır (Özlem, 2001, s.166-170).

Değer İlgisi ve Değer Yansızlığı

Weber'e göre konusu ne olursa olsun (insan ya da şeyler) hem sosyal hem de doğa biliminin yöntemi soyutlama ve genellemedir. Ancak doğa ve sosyal bilimler arasındaki farklılıklar kullanılan araştırma yönteminden değil, aksine araştırma yapan bilim insanının *amaçlarının ve ilgilerinin* farklı olmasından kaynaklanır. Ona göre, bilim insanının ilgisini çeken ve araştırmayı amaçladığı özel bir sorun o araştırmacının değerleri ve ilgisine bağlıdır. Diğer bir deyişle, araştırılacak sorunun seçimi "değerle ilgili"dir. Bilinmeye değer olarak neyin kabul edilebileceği, araştırmacı insanın bakış açısına bağlıdır. Ancak "değer ilgililiği" "değer yansızlıktan" ayırmak gerekir (Coser, 2008, s.203-204).

Weber'in anlayıcı sosyolojik yönteminin önemli unsurlarından biri de sosyolojik araştırma sürecinin değer yargılardan arınması yani "değer yansızlıktır". Bilim insanı merak ettiği ve araştıracağı konuyu/sorunu "değerlerle ilişkili" seçebilir. Ancak "değer yansızlık", araştırma sırasında ortaya çıkan verilere kendi ve başkalarının değerlerini dayatmaması anlamına gelmektedir (Coser, 2008, s.204). Weber sosyologların araştırma sırasında, kendi kişisel değer yargıları ile ortaya çıkan toplumsal gerçekliği karıştırmaması gerektiğini düşünmektedir. "Gerçekte var olan" ile "var olması gerekenin" mutlaka ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, "değerler" araştırma konusu olabilir; ancak kişisel yargılardan uzak ve arınmış bir şekilde çalışılması gerekmektedir. Weber sosyal bilimlerde kullanılan kavramların değer yargılarından arınmamış olduğunu düşünmektedir. Ona göre, aynı kavrama çok farklı anlamlar verilebilmektedir. Weber bundan kurtulmak için **ideal tip** olarak ifade edilen yöntemsel aracı kullanmaktadır. Bu yöntemsel araç (ideal tip) doğa bilimlerinde kullanılan yasa benzeri kavramlar yerine kullanılmaktadır. Weber ideal tipleri yöntemsel araç olarak bütün sosyolojik analizlerinde kullanmıştır (Tolan, 1996, s.38). Peki, Weberi'nin ideal tip olarak nitelediği yöntemsel aracın özellikleri nelerdir?

İdeal Tip

İdeal tip, değer yargılarından arınmıştır ve din, ahlak gibi belli değerler sistemini taklit etmez. İdeal tipler toplumsal olguları betimleyen yapılar değildir. Ayrıca toplumsal olgular hakkında varsayımları içermezler. Toplumsal olgulardaki ortak özellikleri de kendi içinde toplayan bir yapı değildir. İdeal tiplerde tipik olmayan özelliklere de yer verilmez. İdeal tipler soyut ve kavramsal niteliğe sahip özellikleri ile gerçek toplumsal yaşamda gözlenen somut olgunun karşılaştırmasını yaparak, benzerlikler saptanmakta ve farklılıkların nedenleri araştırılmaktadır. Weber, ideal tip kavramı ile pozitivist yaklaşımın eleştirisini de yapmaktadır. Çünkü pozitivism bir olguyu tanımlarken onun en yaygın ve görünür özelliklerini tutarlı bir bütün içinde tanımlamaktadır. Oysa Weber'e göre, ideal tipler birleştirici ve bütünleştirici özelliklerin aksine, bireyselleştirici ve özgülleştirici özellikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örneğin, "ekonomik düzen", "siyasal rejim", "aile", "sendika", "dernek", "ordu", "devlet" gibi ilişki ve kurumların ideal tipleri oluşturulurken insanların öznel bilinçlerinde bunları nasıl tasarladıkları, nasıl algıladıklarından başlanacak ve oluşturulacak ideal tipte bireyselleştirici ve özgülleştirici özellikler

"Değer ilgisi, bilim insanının araştıracağı konuyu kendi ilgisine göre seçmesi iken, "değer yansızlığı" ise araştırmacının araştırma sırasında ortaya çıkan verilere kendi ve başkalarının değerlerini dayatmaması anlamına gelmektedir.

İdeal tip, değer yargılarından arınmış, tekil bir olgunun ortalama özelliklerini ifade eden, gerçek hayatta rastlanmayan açıklayıcı kurgulardır.

önem kazanacaktır (Tolan, 1996, s.38-39; Özlem, 2001, s.170; Coser, 2008, s.206-207). Sonuç olarak ideal tip:

- Toplumsal eylemlerin anlamlarından yola çıkılarak akılcı yöntemlerle oluşturulmaktadır.
- Bireylerin toplumsal eylemlerinden çok kolektifliklere karşılık gelir.
- Değer yargılarından arınmıştır.
- Belirli bir toplumsal olgunun tüm tipik özelliklerini kapsamaktadır.
- Toplumsal olgunun özelliklerini özgül bir biçimde içermektedir.
- Hiçbir zaman somut gerçekliğin karşılığı değildir.
- Kavramsal saflığına gerçek yaşam içinde rastlanmamaktadır.
- Soyut zihinsel bir kurgu olarak belirli bir toplumsal olgunun saptanması, anlaşılması ve açıklanması için amaç değil, sadece bir araçtır.
- Hem somut durumlardaki benzerlikler hem de sapmaların belirlenmesini sağlayan çözümleyici bir kurgudur.
- Karşılaştırmalı çalışma için önemli bir araçtır.

Weber'in üç çeşit ideal tipi soyutlanma düzeyleri ile ayırt edilir. Birincisi, yalnızca spesifik tarihsel dönemlerde ve belirli kültürel alanlarda ortaya çıkan fenomenlere karşılık gelen "batı kenti", "Protestan Ahlâkı" veya "modern kapitalizm" gibi kökeni tarihsel tikelliklerde olan ideal tiplerdir. İkincisi bir tür, çeşitli tarihsel ve kültürel bağlamlarda bulunabilen toplumsal gerçekliğin soyut öğelerini -"bürokrasi" veya "feodalizm" gibi kavramlar içerir. Üçüncüsü ve son olarak, Raymond Aron'un "belirli bir davranışın rasyonelleştirici yeniden inşası" dediği üçüncü bir tür ideal tip vardır. Weber'e göre, örneğin ekonomik kuramda bütün önermeler bu kategoriye girer. Bunların tümü, insanları yalnızca ekonomik güdüler harekete geçirseydi, onlar salt ekonomik insanlar olsalardı, hangi biçimde davranacaklarına işaret ederdi (Coser, 2008, s. 207).



DİKKAT

Weber'in yöntemsel yaklaşımını özetleyiniz.



SIRA SİZDE

TOPLUMSAL EYLEM VE OTORİTE TİPLERİ



Weber sosyolojisinde toplumsal eylem, otorite ve örgüt tiplerini tanımlayabilmek.

Toplumsal Eylem Tipleri

Weber'de sosyolojinin temel çalışma nesnesinin toplumsal eylemler olduğunu hatırlayalım. Bu çerçevede toplumsal eylemi analiz etmek üzere geliştirdiği eylem tipolojisinde Weber *geleneksel, duygusal, değere ve amaca yönelik akılcı* (rasyonel) olmak üzere dört toplumsal eylem tipi tanımlamıştır (Tolan, 1996, s. 39-40; Özlem, 2001, s. 189-193; Aron, 2006, s.458-459). Şimdi Weber'in geliştirdiği bu dört toplumsal eylem tipini kısaca ele almaya çalışalım.

Geleneksel motiflere dayanan eylemler: Bireylerin bu eylem biçimi alışılmış inançlar tarafından belirlenir. Geleneksel tipteki bu eylemler bireyler tarafından amaçlı bir şekilde tasarlanmazlar. Bireyin geleneğe göre davranması için bir değeri dikkate alması gerekmez. Bu toplumsal eylem biçiminde duygusal ve heyecan içeren bir motife de ihtiyaç yoktur. Geleneksel eylemler yaşanmışlıktan elde edilen bir tutumdur ve güncel eylemler bu tipe örnek teşkil ederler. Örneğin, el öpmeyi ve selamlaşmayı bu eylem tipine örnek olarak verebiliriz.

Duygusal motiflere dayalı eylemler: Duygusal eylem, geleneksel eylem tipinden farklı olarak alışılmış günlük davranışların dışındaki bir uyaran sonucunda meydana gelebilir. Belirli koşullar sonucunda bireyin duygusal tepkisiyle oluşur (heyecan, korku, öfke, kin, nefret, sevgi, öç alma, özveri vb). Örneğin, maç sırasında yaşanan bir gerilim sonucunda kendini kontrol edemeyerek yumruk atan bir oyuncunun davranışı, ağlayan bir çocuğa dayanamayan annenin attığı bir tokat duygusal eylem tipine örnek olarak gösterilebilir. Ancak bazı durumlarda duygusal temelli bir eylemin *yüceleştirilmesi* söz konusu olabilir. Yani *duygusallık bilinçli ve bir amaca yönelik* olarak ortaya çıktığında bu davranış değersel-akılcı veya amaçsal-akılcı bir eyleme olarak görülebilir. Örneğin, bir çocuğun dayak yedikten sonra ağlaması acıdan çok kendini acındırmak içinse, bu eylem amaçsal-akılcı eyleme yaklaşmaktadır.

Değersel-akılcı eylemler: Değersel-akılcı eylem belli bir hedefi olan, amacı planlı olarak belirlenmiş eylem tipidir. Ancak burada kişinin amacına ulaşmayı etkileyen nedenler görev, şeref, din, bağlılık, sorumluluk gibi *değerler* temelinde gelişir. Eylemini değere bağlı olarak gerçekleştiren kişi için davranışın sonuçları ne olursa olsun (olumlu veya olumsuz) eylem kesindir. Geminin batacağını bilen bir kaptanın gemiyi terk etmeyerek gemiyle beraber sulara gömülmesi, bir komutanın savaş sırasında öleceğini bilerek komutasında yer alan askerlerinin önünde yer alarak savaşması değersel-akılcı eylem tipine örnek olarak verilebilir. Bu tipteki her eylemin altında yatan etken onur ve şeref değerlerini içermektedir.

Amaçsal-akılcı eylemler: Amaçsal-akılcı eylem akılcı nedenlere dayanan bir eylem tipidir. Kişi belirlediği bir hedefe ulaşmak için, amacı için en uygun akılcı araçları seçer. Diğer bir deyişle amacının ve bu amaca ulaşmak için gerekli araçların değerlendirilmesini yapar. Bu anlamda planlı ve rasyonel bir eylem tipidir. Örneğin bir girişimcinin kar elde etmek için para kazanması bu eylem tipini içermektedir.

Görüldüğü gibi Weber'in genel eylem tipolojisinde yer alan son iki eylem tipi açıkça rasyonelleşme/akılcılaştırma ile ilişkilendirilmiştir. Başka çalışmalarında rasyonelleşmenin farklı biçimlerinden söz etmekle birlikte Weber, genel eylem tipolojisinde rasyonelleşmeyi, amaç-yönelimli akılcı eylem ve değer-yönelimli akılcı eylem olarak iki farklı tipte kavrar. Eylem tipolojisinde yer alan bu iki akılcı eylem tipi Weber'in rasyonelleşme konusundaki genel görüşlerinin temelini oluşturur. Bununla birlikte Weber'in rasyonelleşmeye yönelik ilgisinin, eylem tipolojisi ile sınırlı olmadığı, kurumsal düzeyde akılcı eylem temelli çok daha büyük ölçekli ve geniş kapsamlı rasyonel düzenlemelere yönelik olduğu bilinmektedir (Ritzer, 1996, s.135).

Otorite Tipleri

Her ikisi de güçle ilişkili olan iktidar (power) ve otorite (authority) siyaset biliminin temel kavramları arasında yer almaktadır. Weber'e göre **iktidar** "insanları itaat etmeye ve arzu etmedikleri şeyleri yapmaya zorlayabilme" olarak ifade edilmiştir (Bozkurt, 2007, s.214). Weber iktidarı **meşru ve meşru olamayan iktidar** olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu ikili ayırımda rızaya dayanan/meşru iktidara ise **otorite** adını vermektedir. Weber'in otorite tiplerini açıklarken kullandığı meşru iktidar kavramı hukuki meşruiyet sınırlarını aşan ve toplumsal meşruiyeti de içeren bir kavramdır (Bozkurt, 2007, s.215-217). Weber bu çerçevede toplumsal eylem ti-

Geleneksel eylemler, alışlagelmiş inançlar tarafından belirlenir. Duygusal eylem, alışılmış günlük davranışların dışındaki bir uyarı sonucunda bireyin duygusal tepkisiyle oluşur. Değersel-akılcı eylem, amacı değerler temelinde planlanmış eylemdir. Amaçsal-akılcı eylem ise amacın akılcı nedenlere dayanarak belirlendiği eylemdir.

Weber, genel eylem tipolojisinde yer alan son iki eylem tipini rasyonelleşme/akılcılaştırma ile ilişkilendirir. Akılcı nitelikteki bu iki eylem tipi aynı zamanda Weber'in, en azından eylem tipolojisinde, akılcılaştırmayı amaç-yönelimli akılcı eylem ve değer-yönelimli akılcı eylem olarak iki farklı tipte kavradığını göstermektedir.

Geleneksel otorite tipi meşruluğunu geleneklerden almaktadır. Uygulamalar keyfi ve kişiseldir. Kanunlar yerine efendilere itaat edilir.

polojisine büyük ölçüde paralel olarak *geleneksel otorite*, *karizmatik otorite* ve *yasal-ussal otorite* olmak üzere ideal tipte üç otorite ve örgüt biçiminden söz etmektedir (Bozkurt, 2007, s.216-218).

Geleneksel otorite: Weber'e göre, tarihsel süreç içinde güç-otorite ilişkisinin ilk örneğini geleneksel otorite oluşturmaktadır. Bu otorite tipinin kaynağını gelenekler oluşturmaktadır. Liderin yönetimi gelenekler tarafından kabul görmekte ve uygulamaları ise keyfi ve kişisel olabilmektedir. Lider (ör. kral) konumunda olan bu insanlar, otoritelerini miras yoluyla elde ederler. Bu insanların kutsal olduklarına inanılır. Geleneksel otoriteyi elinde tutan kişi, bir efendi olarak algılandığı için geleneksel otoritenin olduğu yerlerde kanunlar yerine efendilere itaat edilmektedir. Liderin altında çalışan görevliler resmi görevli değil fakat liderin kişisel hizmetçileridir. Geleneksel otoritenin olduğu toplumlarda efendinin verdiği emirlerin yerine getirilmelerinin koşulu, bu emirlerin geleneklerle uygun olmasına bağlıdır.

Karizmatik otorite: Bu tip otorite, geleneksel otoritenin olduğu tarihsel süreç içinde ele alınmaz. Karizmatik otorite, meşruluğunu lider kişinin kişisel özelliklerinden, kutsallığından, kahramanlık gücünden alır. Toplumun meşruluğunu kabul ettiği karizmatik lidere olan bağlılığı tamdır. Bu bağlılık gelenekler ile karşıtlık oluşturabilir. Lidere olan bağlılıkta esas unsur karizmatik otoritenin olağanüstü kişisel özelliklerine olan inancın yüksek olmasıdır. Karizmatik otorite tipinin ortaya çıkmasında toplumsal koşullar önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle toplumun içine düştüğü kriz ve kargaşa dönemlerinde karizmatik otorite, toplumun kendisi tarafından yaratılır. Karizmatik liderlerde aranan özellikler, o liderin sosyal statü ve mesleki uzmanlık bilgisi ile ilgili değildir. Toplumun karizmatik liderden beklediği en önemli şeylerden biri kendilerine olan bağlılığın derecesidir. Hitler, Gandhi, Lenin, Atatürk gibi isimleri karizmatik otorite tipine örnek olarak verebiliriz.

Yasal-ussal otorite: Bu otorite tipinin meşruluğu akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlara dayanmaktadır. Geleneksel ve karizmatik otorite tipinden farklı olarak, insanların bu otorite tipine itaat etmelerinin nedeni kanunların üstünlüğüne olan inançlarıdır. Yasal ussal otorite tipinde liderler ve bürokratlar kendi güçlerini kanunların sınırları ve bu kanunların belirlediği kurallar çerçevesinde uygulamaktadırlar. Yasal-ussal otorite tipinin yönetim (örgüt) aygıtı bürokrasidir. Liderler ve bürokratlar halkın hizmetkârı olarak görülmektedir. Geleneksel otorite tipinde olduğu gibi liderlere tanrısal ve kutsal anlam yüklenmez. Tam tersine emir verme yetkisine sahip kişiler rasyonel kurallar çerçevesinde davrandıkları sürece meşru sayılırlar. Bu otorite tipinde insanlar, aslında liderlere değil kurallara itaat etmiş olurlar. Emretme gücüne sahip insanlar buldukları konuma yasalarca düzenlenen kurallara göre atanmaktadır veya kanuni usullere göre atanırlar. Atandıkları makamlar geçicidir ve o makamlara sahip olamazlar. Sonuç olarak yasal-ussal otorite tipi gücünü ve meşruiyetini kanunların üstünlüğünden almaktadır.

Karizmatik otorite meşruluğunu lider kişinin kişisel sıfatlarından, kutsallığından ve kahramanlık gücü gibi özelliklerinden alır.

Yasal-ussal otorite tipi meşruluğu akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlara dayanmaktadır.

Şekil 5.1

Kaynakça:
bussoloji.blogcu.com



Weber'e göre yasal-ussal otorite tipi, çeşitli yapısal biçimlerde ortaya çıkabilir. Ancak Weber yasal-ussal otoritenin en çok *bürokrasi* olarak tanımlanan yapısal biçimi ile ilgilenmiştir. Nitekim ona göre bürokrasi yasal otorite kullanımının en saf tipidir (Ritzer, 1996, s.128).

RASYONELLEŞME VE BÜROKRASI



Weber'in çalışmalarında rasyonelleşme ve bürokrasi kavramlarının önemini belirleyebilmek.

Rasyonelleşme süreci genel olarak "toplumsal aktörlerin kişisel-olmayan ilişkiler bağlamında çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmaları" şeklinde tanımlanabilir.

Weber'in çalışmalarında formel rasyonalite, nihai insani değerleri devre dışı bırakarak etkili araçlarla hedefe ulaşmaya işaret ederken, tözsel rasyonalite ulaşılacak istenen hedeflerin ya da sonuçların değerine işaret eden iki karşıt rasyonalite tipi olarak anlaşılabilirler.

Bürokrasi, her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesidir.

Genel olarak "toplumsal aktörlerin kişisel-olmayan ilişkiler bağlamında çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmaları..." (Marshall, 1999, s.11) şeklinde akılcı bir hesaplama olarak tanımlanabilen *rasyonelleşme*, yukarıda belirtildiği gibi çok defa Weber sosyolojisinin merkezinde yer alan en önemli kavram olarak kabul edilir (Ritzer, 1996, s.135). Yine Weber'in çalışmalarında rasyonelleşme kavramının birçok farklı biçimde kullandığı daha önce belirtilmişti. Bununla birlikte, Weber'in çalışmalarında en çok *formel/biçimsel rasyonalite (formal rationality)* denilen rasyonelleşme tipi üzerinde durduğu konusunda literatürde genel bir görüş hakimdir (Ritzer, 1996, s.27). Weber'de formel rasyonaliteyi anlamamanın en iyi yolunun ise onu başka bir rasyonalite tipi olan *tözsel rasyonalite (substantive rationality)* ile karşılaştırmak olduğu savunulur (Marshall, 1999, s. 67-68). Buna göre tözsel rasyonalite ulaşılacak istenen herhangi bir hedefin eşitlik, adalet gibi nihai insani değerlere göre değerlendirilmesini içerirken, formel rasyonalite bir hedefe ulaşmada etkili araçların, nihai insani değerlerden bağımsız olarak hesaplanmasını içerir.

Weber'in çalışmalarında rasyonelleşmenin, özellikle de formel rasyonalitenin en tipik örneğini *bürokrasi* oluşturur (Ritzer, 1996, s. 27, 136). Weber formel rasyonalitenin en tipik örneği olarak gördüğü bürokratik rasyonelleşmeyi özellikle otorite tipleri çalışmasında yer alan yasal-ussal otorite ile ilişkilendirir. Başka bir

ifadeyle, Weber “**ideal bürokrasi**” anlayışını yasal-ussal otorite üzerinden geliştirmiştir. Weber’de bürokrasi yasal-ussal otorite tipine dayalı *belirli* bir yönetim ve örgüt tipidir ve bu bakımdan diğer yönetim ve örgüt tiplerinden ayrılır. Weber’e göre, toplumdaki iktidar ve otorite ilişkileri tarihsel süreçte toplumun bürokratikleşmesine neden olmuştur. Modern toplumda bürokrasi gücünü yasalardan alan bir egemenlik biçimidir ve ona göre, **bürokrasi** “her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesi” olarak tanımlanmaktadır (Kızılçelik, 1994, s.266).

Weber’e göre (1996, s.290-293), çağdaş bürokrasinin somut işleyiş biçimi şöyledir: **Birincisi**, Yazılı kurallar örgüt içinde yer alan her bireyin hareketini belirler. Resmi yetki alanları kurallara göre düzenlenmiştir ve belli ilkeleri vardır. Bürokraside işbölümü ileri düzeye ulaşmıştır. Kurumun amaçlarının yerine getirilmesi için kişilerin resmi görevleri belli kurallar çerçevesinde dağıtılmıştır. Bu resmi görevlerin yerine getirilmesi için gerekli emir verme yetkisi dengeli bir

şekilde dağıtılmıştır. İşlerin düzenli ve sürekli yürütülmesi için yetkilerin kullanılması belli kurallar altına alınmıştır. Sadece genel kurallara uygun niteliklere sahip olan kişiler istihdam edilmektedir.

İkincisi, kesin bir hiyerarşi vardır. Görev hiyerarşisi yetki düzeylerine göre belirlenmiştir. Küçük görevlilerin yüksek görevlilerce denetlenmesini sağlayan ast-üst ilişkisi vardır. Parçalanmış illerin koordinasyonunu sağlamak için otorite merkezileşmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru uzanan bir emir zinciri vardır. Hiyerarşi içinde en üst daire kendinden bir aşağıdaki birimi kontrol eder.

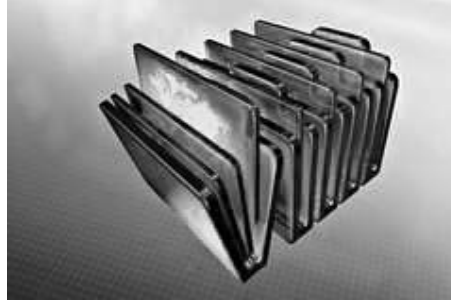
Üçüncüsü, çağdaş bürokrasinin yönetimi yazılı belgelere (dosyalara) dayanır. Bundan dolayı çok sayıda memur istihdam edilir. Çalışanları, maddi araçları ve dosyaları ile birlikte bu birime kamu sektöründe *daire* özel sektörde ise *büro* denir. Memurlar tam gün ve maaşlı çalışırlar. Daire ya da büronun yönetimi uzmanlık eğitimi gerektirmektedir. Kişilerin örgüt içinde kariyer yapmaları beklenir. Terfi yetenek, kıdem veya her ikisine bağlı sağlanır.

Dördüncüsü, büro ve dairenin gelişmesine paralel olarak resmi işlerin niteliği buralarda çalışanların çalışma kapasitelerini tam olarak kullanmalarını gerektirir.

Beşincisi, işyerinin yönetimi öğrenebilir genel kuralara bağlıdır. Bürokratlar belli kurallara uymakla yükümlüdür. Bu kurallar kapsamlı ve istikrarlıdır. Bu kurallar hukuk, kamu yönetimi ve iş idaresini içerir ve özel bir eğitimi gerektirir.

Altıncısı, örgütte çalışan insanlar maddi kaynakların sahibi değildir. Yani bürokraside memurlar çalıştıkları dairelerin, oturdukları masaların veya kullandıkları büro aletlerinin sahibi değildirlere (Giddens, 2000, s.307).

Şekil 5.2



Kaynak:
<http://www.saglik-ekonomisi.com>

Weber'in bir bürokratik yönetim kadrosunun genel özelliklerini nasıl tarif ettiğine ilişkin bir taslak çıkaran David L. Westby bürokratik örgütlenmenin özelliklerinin ve bürokratik memur sınıfının niteliklerinin bir özetini sunmaktadır.

A. Örgütsel Özellikler

1. Resmi yetki alanları, örgütsel etkinliklerin istikrarlı bir şekilde kurallarla sınırlandırılan ve sürekli olarak yerine getirilen resmi görevler olarak atanabilmesi için kurallar ile belirlenir.
2. Merkezi bir otorite altında tesis edilmiş bir otorite hiyerarşisi.
3. Resmi dairenin özel meskenden ayrılması ve örgütsel görevlerin dosyalarda saklanan yazılı belgeler temelinde icra edilmesi.
4. Daire yönetimi, uzman eğitimini istibdamın temeli farz eder.
5. Örgütsel etkinlikler tam zamanlı hale gelir.
6. Yönetim genel kurallara göre işler ve bu kuralların bilgisi "özel bir teknik uzmanlığa işaret eder".

B. Memurların Nitelikleri

1. Bir makam sahibi olarak meslektir, yani görev süresinin eğitim ve yeterlilik göstergesi temelinde belirlenmektedir ve memur gerektiğinde "görev"den ayrılmaya yönelimlidir.
2. Belirli bir örgütsel nitelikler ve makamın, memurun statü mevkiini ne kadar belirlediği arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
3. Memur tayin edilir.
4. Memur para şeklinde bir maaşla ödüllendirilir.
5. Memur örgütsel hiyerarşi içerisinde bir kariyer boyunca ilerler. Bu nitelik (4) ve (5) numaralı niteliklerle birlikte az çalışma gerektiren ücretli pozisyonların yaratılmasına katkıda bulunur.

Kaynak: Berch Berberoğlu (2009) *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş Eleştirel Bir Perspektif*, Çeviren Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. Sayfa:39-40.

Weber, bürokrasiyi ideal bir yönetim aracı olarak tanımlamasına ve pek çok açıdan takdir etmesine rağmen bürokrasinin olumsuz yanlarını da ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bürokratik örgütlerle ilgili çok sayıda çekinceleri vardı. Örneğin, ona göre bürokratik yapı içinde gücü elinde tutan belli bir kesim aynı zamanda bu yapıyı da yönetmektedir. En büyük korkusu ise bürokratik yaşamın bütün özelliklerine egemen olan rasyonelleşmenin bireysel özgürlük için bir tehdit oluşturmasıydı (Ritzer, 1996, s.128). Bürokratik yapı içinde çalışanlar sürekli çalışan makinenin dişlilerine benzetilmektedir. Modern bürokrasiler, kendi kurallarına köle gibi bağlı bireyler yaratmakta ve bireylerin özgürlük ve özerkliklerini yok etmektedirler. Bu yüzden bürokrasi insanları "demir kafese" hapsedmektedir. Bürokrasinin disiplinli çalışma dünyası ile bireylerin özgürleşmesi arasında yaşanan bir gerilim mevcuttur. Weber bürokratikleşmenin ve daha genel olarak rasyonelleşmenin etkileri konusunda dehşete kapılmıştı; ancak bundan kaçmanın da mümkün olmadığını düşünüyor ve bu nedenle çalışmalarında geleceğin bürokratikleşmeye ait olduğunu yazıyordu (Ritzer, 1996, s.129). Nitekim Weber bürokrasiyi modern kapitalizmin ana parçalarından biri olarak görse de ve bu bakımdan kapitalizme eleştirel baksa da "sosyalizmin çalışma güdüsünü zayıflatacağını ve bürokratikleşmenin robotlaştırıcı etkilerini şiddetlendireceğini düşünüyordu" (Edgell, 1993,

s.21-22). Sosyalizm içinde kapitalizmle karşılaştırılabilir bir verimlilik düzeyine ulaşmak bürokraside de büyük bir artış anlamına gelecektir (Ritzer, 1996, s.130).

Weber'e göre bürokrasinin olumlu ve olumsuz yönlerini karşılaştırınız.



Weber ve Modernite: Weber'e göre, modern toplumları önceki toplumsal organizasyon biçimlerinden ayıran şey, yeni sınıf mücadelesi biçimleri değil, rasyonalitenin ortaya çıkışıdır. Kapitalizm ve demokrasinin ortaya çıkışıyla gündelik hayat rasyonelleşir ve büyümesi bozulurken, dünya bilim ve aklın etkisiyle gizemli ve büyüsel niteliklerini yitirir. Kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilgili bir faktör olan Protestan ahlâkından modern dünyada bürokrasinin hâkimiyetine ve bilimin saygınlığına kadar, rasyonalite modern insanların yaşam biçimlerine kurumsal ve öznel düzeyde kök salar. Weber'e göre, bu rasyonelleştirici genel eğilimlere rağmen, toplumsal hayatın kompleksliği sosyal bilimlerin onu tamamen kavramasını engeller. Kompleksliğe bu saygı kültür alanıyla sınırlı kalmaz, çünkü Weber bilimin nihai değerler konusundaki sorunları çözemeyeceğine inanır; o modern dünyanın birçok tanrı tarafından yönetildiğini düşünür. Bu plüralizm ayrıca onun sınıf, statü ve parti anlayışını biçimlendirir. Üçü iç içe geçse de, her biri kendine ait bağımsız bir mantığa sahiptir.

Kaynak: Kenneth Tucker, Jr. (1998) *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, Sage Publications, Çeviren: Ümit Tatlıcan. Sayfa:14-33.

PROTESTAN AHLAKI VE KAPİTALİZM



Weber'in protestan ahlâkı ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkiyi özetleyebilmek.

Weber, Avrupa'da kapitalizmin tarihsel gelişimini ve kendine özgü bir toplumsal biçimlenme olarak kuruluşunu, en önemli eserlerinden bir olan *Protestan Ahlâkı* ve *Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde ayrıntılı olarak tartışmaktadır. Weber bu çalışmasında dinsel faktörlerin ekonomik bir düzenleme biçimi olarak kapitalizmin oluşumu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ona göre, tarihsel-sosyolojik bakış açısıyla kapitalist sistemin *oluşumunun açıklaması* ile sistemin *işleyişinin açıklaması* arasında ayırım yapmak gerekir. Bu gün için bir sanayi işletmesinin başında bulunan bir kişinin dini inancının çok önemli olmadığı ancak sistemin tarihsel olarak kuruluşu aşamasında dinsel etkenlerin, güdülenmelerin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Aron, 2006, s.490).

Weber, *sosyolojik anlamacı yöntemini* tarihsel olarak kapitalizmin oluşumunu açıklamak içinde de kullanmaktadır. Yani, kapitalizmin analizi yönetsel olarak bireylerin toplumsal eylemlerine yükledikleri anlamlarla ilişkilidir. Bu çerçevede bireylerin ekonomik tutum ve davranışları üzerinde etkili olan dinsel motifleri incelemiştir. Bu çalışmasında Weber, **ilk olarak** ideal bir tip olarak kapitalizmin tarihsel kavramsallaştırmasını istatistiksel analizler temelinde oluşturur. Avrupa'da Protestanların ve özellikle bazı mezheplerin ekonomik bakımdan önemli düzeyde bir servete sahip olduklarını tespit eder. Ona göre, Avrupa'da Protestanlar Katoliklerden daha fazla işe, sermayeye ve de bilimsel ve teknik açıdan daha yüksek bir eğitim düzeyine sahiptirler. **Daha sonra** Protestan ahlâkı anlayışı (belirli bir Protestan ahlâkı anlayışı) ile kapitalizmin anlayışı arasında önemli bir ilişki olduğunu

analiz etmektedir. Kapitalizmin bir yaşam biçimi olarak kurulmasında Protestan ahlâkının, yani bireylerin toplumsal eylemlerine bu *ablâki motiflerin* aracılık ettiğini vurgulamaktadır (Ercan, 1998, s.255; Aron, 2006, s. 490).

“Protestan Ablâk” Kavramı

Bir konuyu analiz etmeden önce, o konuyla ilgili kavramların açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır. “Protestan” kelimesi, “başkaldıran”, itiraz eden anlamına gelir. XVI. yüzyılda Martin Luther (1489-1546), Roma Katolik Kilisesi’ nin günahları başlatması, Kutsal Kitap yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi tekelinde tutması gibi hususlara karşı çıkararak ilk itirazı başlattı. Bu itirazın zamanla yaygınlaşmasıyla çeşitli Protestan mezhepleri ortaya çıktı. (Tümer vd, 1988: 162). Weber, Protestan Ablâkın (veya zaman zaman kullanmayı tercih ettiği deyimle Asketik Protestanlığın) başlıca dört tarihsel taşıyıcısından söz eder (Weber, 1985: 75):

1. Jan Calvin’ in 1536’ da başlattığı bir harekettir. Özellikle XVII. Yüzyıl boyunca sahip olduğu biçimiyle Kalvinizm, kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde yaygınlaşmıştır. En şöbretli ve balen geçerliliğini koruyan öğretisi ilahi takdir öğretisidir (Weber, 1985: 78).

2. Pietizm: Kişisel ablâk ve duyguyu dindarlığın temel ögesi sayan söyleme sabiptir. Pietizm’in çıkış noktası, ilahi takdir öğretisidir (Weber, 1985: 103).

3. Metodizm: XVIII. yüzyılda İngiltere’ de ortaya çıkıp, sonra Amerika’ ya yayılan ve balen 25-30 milyon mensubu olan bir Protestan mezhebidir. İbadet ve günlük hayatta, metodik bir düzen takip etmelerinden dolayı “metodistler” diye adlandırılmışlardır (Tümer, 1988: 173).

4. Baptistler: Baprist hareketinden doğan tarikatlar. Bugün 25-30 milyon mensubu bulunan ve Hollanda’ da doğmuş bir Protestan mezhebidir (Tümer, 1988: 171).

Protestanlık, bizim saydığımız ve diğer benzer mezhepleri ifade etmek için kullanılan genel bir isimdir. Kalvinizm, Protestan mezhepleri arasında en yaygın olanıdır ve Protestanlığın ağırlıkla teorik-dogmasını oluşturur. Bu gerekçe ile Protestanlık ile Kalvinizm terimleri biri diğerinin yerine kullanılabilmektedir. Yine Kalvinizm, çoğunlukla Puritanizmle aynı anlamda kullanılan sinonim tabirler olarak dilimize yerleşmiştir (Ülgener, 1991: 17) ve genel anlamıyla Protestanlık öğretisine Püritanizm de denmektedir (Bodur, 1991: 82). Weber, Protestan mezheplerin asketik olan ile asketik olmayanları arasında dikkatle ayırım yapar (Weber, 1978: 544-550).

Kaynak: İsbak Torun (2002) “Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ablâkı ve Kapitalizm”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s.90-91.

Protestanlığın; kalvinizm, methodism, pietism ve baptism olmak üzere dört eğilimi vardır. Weber, *Protestan ablâki* olarak adlandırdığı kavramı daha çok Protestanlığın Calvinist eğilimine dayandırmaktadır. Protestan ahlâkını oluşturan Calvinist ilkeler şöyle özetlenmektedir:

1. Dünyayı yaratan ve yöneten, insanların sınırlı akıllarıyla kavrayamayacakları yüce tanrıdır.
2. Tanrı, herkesin kurtuluşunu veya lanetlenmesini önceden belirlemiştir. Bu kutsal kararlar çabalarla değiştirilemez.
3. Kurtulması ya da lanetlenmesi gereken insanın esas ödevi Tanrı için çalışmak ve yeryüzünde Tanrının krallığını kurmaktır.
4. Dünyevi şeyler, insanın doğası günah ve ölüme aittir. İnsanın kurtuluşu sadece tanrının merhameti ile mümkündür.

Weber’e göre bütün bunlar diğer dinlerde de olmasına rağmen bu ilkelerin özgülüğü ve sonuçları kapitalizmin oluşumu açısından önemlidir. İnsan eylemlikleri, Calvinizmin bu ilkeleri çerçevesinde; insanların günah dünyasından kurtulma-

ları için Tanrı için çalışmalıdır yaklaşımıyla örgütlenmiştir (Aron, 2006, s.491-492). Birey, mantıksal bir değerlendirme ile değil, fakat psikolojik bir eğilimle günahlarından kurtulmak adına tanrı için çalışmayı tercih etmiştir. Dünyevi hazları ve lüksü reddederek Tanrı için çalışma eylemi, toplumsal yaşamın ekonomik örgütlenmesi için temel bir motif olmuştur. Bireyin toplumsal eylemini etkileyen bu motifler, Avrupa'da kapitalizmin oluşumu için gerekli sermayenin birikimine neden olurken ekonomik gelişmeyi de etkilediği düşünülmektedir. Bireylerin eylemlerine verdikleri anlam Protestan ahlâkı ile açıklanırken, Protestan ahlâkı ve kapitalizm arasında nedensel bir ilişki kurulmaktadır (Ercan, 1996, s.256).

Weber, Avrupa'da kapitalizmin tarihsel oluşumunu açıklarken yaptığı istatistiksel analizlerin ve Protestan ahlâkı anlayışı ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkinin yanı sıra karşılaştırmalı yöntem aracılığı ile kapitalizmin sadece Batı toplumlarına özgü bir olgu olduğunu da ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre, Çin, Hindistan ve İslam uygarlıklarında Batı tipi kapitalizmin oluşumu için gerekli toplumsal ve dinsel koşullar mevcut olmadığı için kapitalizm Batı toplumlarına özgü bir sistem olarak gelişmiştir. Örneğin, Budistler evleri olmadığı için devamlı göç eden, dünyayı reddeden, geçimlerini sadakayla sağlayan bir inanç sistemidir. İslamiyet de, "dünya fatihi savaşçıları dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü" olarak tanımlamakta ve İslam ekonomisinde kazanç elde etmenin yolunun üretim dışında fetihlerle sağlandığını düşünmektedir. Bundan dolayı onun için diğer uygarlıklar Calvinist ahlâkın rasyonelliğine uyan bir yaşam biçimine sahip değildiler. Weber, Batı dışı pek çok uygarlıkta kapitalist bir sistemin gelişmesi için zorunlu birçok koşulun bulunduğunu fakat zorunlu dinsel değişkenin olmadığını düşünmektedir (Ercan, 1996, s. 257, Aron, 2006). Sonuç olarak Weber için, "Hıristiyanlık kâr anlayışı ile akılcı çalışma disiplini ilk defa birleştiren bir dindir. Bu birleşim sonucu ortaya çıkan kapitalizm ise, Batı dışında hiç bir yerde gelişmemiştir" (Ercan, 1996, s. 257-258). Birçok ülkede dinin toplumsal değişmeyi engelleyici bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı Weber'in kapitalizmin oluşumunda dinsel motif ve öğelerin önemli bir rol oynadığını öne sürmesi, yoğun eleştirilere ve tartışmalara yol açmıştır (Slattery, 1991, s.300).

Weber için, kapitalizm formel açıdan özgür emeğin rasyonel bir biçimde örgütlenmesini içermektedir. Yaşam alanı olan ev ile çalışma mekânlarının ayrıldığı, rasyonel muhasebe sisteminin ve rasyonel yönetim anlayışının geliştiği bir sistemdir (Swingewood, 1998, s. 185). Özetle kapitalizmi ekonomik olarak kendine özgü kılan özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Ercan, 1996, s.259):

1. Özel mülkiyetin gelişmesi ve girişimcinin üretim için gerekli araçlar üzerinde kontrolünün sistematikleşmesi.
2. Emeğin piyasanın talep koşullarına bağlı olarak özgürce hareket etmesi.
3. Ticaretle ilgili bütün akılcı olmayan kısıtlamaların kaldırılması.
4. Bireyleri içine alan genel hukuksal çerçevenin olması.
5. Rasyonel teknoloji kullanımının yoğunlaşması.
6. Ekonomik yaşamın ticarileşmesi.

Sonuç olarak, kapitalizm rasyonel değerler üzerine kurulu bir toplumsal sistemdir.

Weber'in *ekonomik düzen* olarak kapitalizm analizinde eylemin rasyonelliği belirgin bir özellik olurken, *siyasal düzen* anlayışı içinde ise "bir ya da daha fazla kişinin öteki insanlar üzerindeki egemenliği" ön plana çıkmaktadır. Weber'e göre, siyaset insanın insan üzerindeki egemenliğini anlatan bir kavramdır (Aron, 2006,

Weber'e göre, Hıristiyanlık kâr anlayışı ile akılcı çalışma disiplini ilk defa birleştiren bir dindir. Bu birleşim sonucu ortaya çıkan kapitalizm ise, Batı dışında hiç bir yerde gelişmemiştir.

Kapitalizmin analizinde eylemin rasyonelliği, siyasal düzen analizinde ise insanın insan üzerindeki egemenliği ön plana çıkmaktadır.

s.508). Peki, Weber siyasal egemenlik biçimlerini ideal tip olarak nasıl kavramsallaştırmaktadır?

SIRA SİZDE



Marx ve Weber'in modern toplum analizlerini karşılaştırınız.

TABAKALAŞMA TEORİSİ



Weber'in toplumsal sınıf analizini Marx'ın sınıf analizi ile karşılaştırabilmek.

Klasik sosyolojide Marx'tan sonra Weber sınıf ve tabakalaşma ile ilgili en önemli teorilerden birini geliştirmiştir. Ancak Marx'tan farklı olarak Weber toplumsal tabakalaşma teorisinde *sınıf*, *statü* ve *parti* olarak tanımladığı oluşumları kapsayan çok boyutlu bir tabakalaşma yapısından söz eder. Bu teoride, modern toplumda tabakalaşma olgusu, ekonomik düzeyde temel (sınıf), toplumsal onur hiyerarşisi düzeyinde (statü) ve siyasal düzeyde (parti) temelinde açıklanmaktadır. Başka bir deyişle Marx'ın aksine Weber tabakalaşma teorisinde statü ve parti gibi sınıf dışındaki değişik katmanlaşma biçimlerine de dikkat çekmiştir (Edgell, 1993, s.20-21). Böylece Weber, tabakalaşma teorisini ile modern toplumun nasıl farklı çıkar gruplarına ve sınıflara bölündüğünü, dahası modern toplumdaki bölünmenin çok boyutluluğunu ortaya koymaya çalışır.

Sınıf

Ayrıca Weber tabakalaşma teorisinde, Marx gibi sınıf kavramından söz etse de bu kavramı Marx'tan önemli ölçüde farklı bir çerçevede tanımlar. Nitekim Weber Marx'ın sınıfları ekonomik faktörler temelinde ele alan yaklaşımını kabul etse de, Marx'tan farklı olarak söz konusu ekonomik faktörleri üretim araçlarının mülkiyetinin ötesinde çok daha geniş bir çerçevede değerlendirir. Daha açık bir ifadeyle, Marx'ın teorisinde sınıflar üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma-olmama şeklinde bir ekonomik kritere göre belirlenirken, Weber'in teorisinde sınıf konumları mülkiyetin yanı sıra mülkiyet dışında kalan beceri, eğitim, bilgi ve benzeri bireylerin piyasaya sunduğu çeşitli nitelikteki ekonomik faktörlere göre belirlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Marx'ta sınıf konumu üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki konumla eşdeğer iken Weber'de sınıf konumu piyasa konumu ile eşdeğer olarak belirlenmektedir.

Daha ayrıntılı bakacak olursak, Weber'e göre (1996, s.269-270), **sınıftan** söz edilebilmesi için şu unsurların bir arada olması gerekmektedir:

Birincisi, “bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise”,

İkincisi, “bu ögeyi, mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa”,

Üçüncüsü, “bu öge, meta ve işgücü piyasaları koşullarında temsil ediliyorsa, sınıftan söz etmek mümkündür”.

Diğer bir deyişle, Weber'in sınıf kavramı ortak sınıfsal koşulları paylaşan herhangi bir insan topluluğunu içermektedir. Ona göre, **sınıf konumu** *kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantıları için sahip oldukları tipik olanaklar anlamına gelmektedir*. Bu olanakları belirleyen unsurlar ise, var olan ekonomik bir sistem içinde gelir sağlamak için mal veya beceri harcama gücünün derecesi, türü veya bu gücün yokluğudur. Bireyin piyasadaki fırsatı onun kaderini belirleyici bir un-

surdur. Yani Weber'in yaklaşımı içinde *sınıf konumu* en son kertede kişilerin *piyasa konumudur*. Örneğin piyasa koşullarında işleyen bir ekonomide maddi mülkler üzerindeki tasarruf hakkı kendiliğinden belirli bir yaşam olanağı yaratacaktır.

Weber'e göre ekonomik kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olup olmama sınıfların temel ayırım noktasıdır. Diğer bir deyişle, “**mülkiyet**” ve “**mülksüzlük**” bütün sınıf konumlarının temel kategorisidir. Sınıfı oluşturan temel faktör ise “ekonomik çıkardır”. Örneğin, Marx'ın sınıf kuramı çerçevesinde mülkiyet bir sermaye aracıdır ve aynı zamanda mülkiyet hakkı emek sömürsünü gerçekleştirmenin bir aracıdır. Weber'in sınıf yaklaşımı çerçevesinde ise mülkiyet zenginlik ve ekonomik güç anlamında daha geniş bir şekilde tanımlanmaktadır. Mülkiyet ilişkileri toplumda iktidarın kontrolünde ve bu iktidarın kullanılmasında merkezi bir konumdadır (Berberoğlu, 2009, s.44-45).

Sınıfın “mülkiyet” ve “mülksüzlük” temelinde yapılan ayırımından sonra, Weber **olumlu** ve **olumsuz** ayrıcalıklı sınıf tipleri gruplandırır. Ona göre;

Olumlu ayrıcalıklı sınıflar içinde *mülkiyetçi ya da mülk sahibi* ile *kazanç veya ticari olmak* üzere iki tip sınıf yer almaktadır:

- **Mülkiyetçi veya mülk sahibi sınıfların** içine toprak, maden, fabrika gibi mülklere sahip ve bunlardan rant elde edenleri yerleştirmektedir.
- **Kazanç veya ticari sınıf** içinde ise, piyasaya arz edilebilecek malları olanlar; yani endüstri veya tarım alanındaki girişimciler, tüccarlar, bankerler, eğitimleri nedeniyle piyasaya hizmet sunan meslek sahipleri üyeleri yer almaktadır.

Olumsuz ayrıcalıklı sınıf içinde ise herhangi bir şekilde üzerinde tasarruf yapabilecekleri *mülkiyeti ve hünerleri olamayan ücretli çalışan işçiler yer almaktadır*. Olumsuz ayrıcalıklı sınıf da homojen bir grup değildir. Weber' e göre, bu sınıf tipi de kendi içinde;

- özgür olmayanlar
- sınıftan çıkarılanlar
- yoksullar
- nitelikli, yarı-nitelikli ve niteliksiz işçiler olarak farklılaşmaktadır.

Olumlu ve olumsuz ayrıcalıklı sınıf tipleri arasında orta sınıfların bulunduğunu savunmaktadır. Ona göre,

- köylüler,
- zanaatçılar,
- kamu sektöründe ve özel sektörde çalışan memurlar,
- serbest meslek sahipleri
- az rastlansa da beceriye sahip işçiler orta sınıf içinde yer almaktadır.

Weber için bu karmaşık sınıf yapısı içinde, Marx'ın yaptığı gibi sınıf koşulu ile sınıf bilinci arasındaki basit bir ilişkinin kurulması söz konusu değildir. Marx'ın toplumsal değişim ile sınıf arasında kurduğu tarihsel ilişki, Weber'in sınıf teorisi içinde yer almaz çünkü Weber için sınıf bugünkü zamanda ampirik piyasa koşullarında oluşmaktadır (Edgell, 1998, s.22-23; Swingewood, 1998, s. 220-221).

Sonuç olarak Weber'e göre, insanların üretim sürecindeki sınıfsal konumlarını belirleyen temel faktör, bireyin sahip olduğu **bilgi, beceri ve niteliğidir**. Bireyin piyasadaki konumu onun yaşamını doğrudan değiştiren bir güce sahiptir. Örneğin, bilgi, beceri ve vasfı yüksek, profesyonel mesleklerde çalışanlar işgücü piyasasında daha yüksek ücret alırlar. Bu tür meslekler insanların yüksek ücret almalarını sağlamakla birlikte aynı zamanda kişilere toplum içinde daha çok saygınlık ve itibar da kazandırmaktadır. Düşük vasıflı, bilgi ve beceri gerektiren işlerde çalışan in-

Weber'e göre, sınıf konumu kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantıları için sahip oldukları tipik olanaklar anlamına gelmektedir.

Weber'e göre, insanların üretim sürecindeki sınıfsal konumlarını belirleyen temel faktör, bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve niteliğidir.

sanlar daha az ücret almakta ve toplum içindeki statüleri daha düşük değerlendirilmektedir. Hükümetler, piyasa araştırmacıları ve sosyal bilimciler Weber'in iş ve mesleğe dayalı sınıf analizini modern toplumların ekonomik eşitsizlik yapısını anlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak Weber'e göre modern toplumdaki eşitsizlikler, tek başına üretim sürecinde oluşan basit bir sınıf meselesi değildir.

Statü

Weber'in toplumsal tabakalaşmayı açıklayan ve teorisi içinde yer alan diğer unsur, **statü** kavramıdır. *Statü* birey ve gruplara başkalarının yüklenen toplumsal saygınlık veya itibarı ifade etmektedir. Bireyin ve grupların toplum içinde sahip oldukları statü durumu toplum içinde eşitsizlik ve ayrımcılığa neden olabilmektedir. İnsanların toplum içindeki statüleri ile yaşam tarzları birbiriyle örtüşebilmektedir. Giyim, barınma, konuşma tarzı, tüketim kalıpları kişinin toplum içindeki statüsünün önemli göstergeleridir. Örneğin, günümüzde doktorlar, eczacılar, hukukçular, mühendisler ve sanatçılar birer statü grubudurlar. Bireylerin kendilerinin ya da ailelerinin sahip olduğu statü, onların yaşam şanslarını ve toplumda var olan fırsatlara ulaşmalarını önemli ölçüde etkilemektedir (Giddens, 2008, s. 347-348).

Weber'e göre toplumsal statü kişinin/kişilerin toplumsal konumuna yönelik pozitif ve negatif bir ayrıcalık tanınmasıdır. Kişinin/kişilerin toplumsal konuma yönelik ayrıcalık veya itibar o kişinin/kişilerin yaşam tarzından, resmi bir eğitim sürecinden, doğuştan veya bir meslekten kaynaklanabilir. Statüden kaynaklanan bir toplumsal tabaka konumlarından dolayı ayrıcalıklara ve itibara sahip insan gruplarını içermektedir. Yani, "sınıf" temelli tabakalaşma üretim ve mülkiyet ilişkilerine dayanırken, "statü" temelli tabakalaşma ise yaşam tarzlarını temsil eden tüketim biçimlerine göre şekillenmektedir (Berberoğlu, 2009, s.46-47). "Bir statü grubu.... onlar ve biz arasında gerekli toplumsal mesafeyi kuran, başkalarının onun üyelerine uygun gördüğü saygınlık ve küçümseme derecesinde var olabilirler" (Coser, 2008, s.211). Sınıf ve statüye dayalı tabakalaşma arasındaki karşılıklı ilişki ampirik olarak da güçlü olabilmektedir. Örneğin, kapitalist toplumda ekonomik olarak yükselen sınıf, statü olarak da üst düzeyde yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Weber'in yaklaşımı içinde ilke olarak mülk sahibi olan ve mülk sahibi olmayanlar aynı toplumsal statü gurubu içinde yer alabilirler.

Parti

Weber'in toplumsal tabakalaşma teorisinde yer alan **parti** kavramı, toplum içinde gücün oluşumunu anlamak için kullanılan diğer bir kavramdır. Parti ortak amaçları olan insanların bir araya geldiği yapılardır ve toplum içinde gücü yansıtan önemli bir yapıdır. Parti sahip olduğu güçle modern toplumu düzenlemeye çalışır. Weber statü ve partilerin bireylerin ve grupların ekonomik koşullarını ciddi düzeyde etkilediğini belirtmektedir (Giddens, 2008, s. 347-348). Örneğin, günümüzde kimi bireyler ekonomik bir güce sahip olmadığı halde siyasal güce sahip olabilmektedir. Bu siyasal güç kişilerin yaşam şanslarını ve toplumda var olan fırsatlara ulaşmalarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Statü birey ve gruplara başkalarının yüklenen toplumsal saygınlık veya itibarı ifade etmektedir. Statü toplum içinde oluşan eşitsizliğin kaynaklarından biridir.

"Sınıf" temelli tabakalaşma üretim ve mülkiyet ilişkilerine dayanırken, "statü" temelli tabakalaşma ise yaşam tarzlarını temsil eden tüketim biçimlerine göre şekillenmektedir.

Parti ortak amaçları olan insanların bir araya geldiği yapılardır ve toplum içinde gücü yansıtan bir yapıdır.

SONUÇ



Weber'in yaklaşımını Marx ve Durkheim'in yaklaşımlarından ayırt edebilmek.



Sosyolojide Weber'in çalışmalarının önemini özetleyebilmek.

Sonuç olarak Marx ve Durkheim gibi Weber'de sosyolojinin bağımsız bir sosyal bilim olarak gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır. Ancak Marx ve Durkheim'den farklı olarak Weber sosyolojik analizin merkezine *toplumsal eylemi* koyan yorumlayıcı bir sosyolojik yaklaşımı benimsemiştir. Weber, özellikle toplumu nesneymiş gibi ele alan ve onu gözlem, deney ve benzeri tekniklerle incelemeye çalışan pozitivist eleştirel yaklaşan Alman düşünce geleneği içinde yetişmiştir. Bu nedenle pozitivistin aksine Weber sosyolojide başat yöntem olarak *anlama* yönteminin ve sosyal bilimlere özgü bir kavram türü olarak gördüğü *ideal tip* kavramların kullanılması gerektiğini savunmuştur. Daha açık bir ifade ile Weber bireylerin anlamlı toplumsal eylemleri ile toplumsal gerçekliğin oluşumunda nasıl bir rol oynadıklarını yorumlayarak anlamaya çalışan daha hümanist bir sosyolojik yöntem geliştirmiştir. Bu bakımdan da sosyolojiye önemli bir katkı sağlamıştır. Sosyolojiye ve genel olarak sosyal bilimlere önemli açılımlar sağlayan çok çeşitli çalışmalarının yanı sıra, Weber bürokrasinin de son derece etkili bir analizini yaparak günümüz toplumlarının anlaşılmasında kilit düşünürlerden biri olmuştur.

Sonuç olarak klasik sosyolojide yer alan düşünürlerin çoğu, çalışmalarında modernitenin (modernity) doğasını yorumlamakla ilgiliydiler. Özellikle klasik sosyolojinin önde gelen düşünürleri Marx, Durkheim, Weber'in çalışmalarında modern toplum analizi ve eleştirisi çok daha açık olarak görülmektedir. Bu üç klasik düşünürün hepsi de modernliğin avantajlarının farkında olmakla birlikte çalışmalarında modern dünyanın yarattığı sorunlara yönelik eleştirel bir yaklaşım da sergilemişlerdir. Modernlik, Marx'ın çalışmalarında kapitalist ekonomiyle, Durkheim'in çalışmalarında organik dayanışma ve kolektif bilinçteki zayıflamayla, Weber'in çalışmalarında formel rasyonalitenin diğer rasyonalite biçimleri pahasına yaygınlaşması ve sonuçta rasyonelleşmenin demir kafesinin ortaya çıkmasıyla eleştirel bir çerçevede analiz edilmektedir (Ritzer, 1996, s.565-566).



DİKKAT